

Balázs Zoltán

EGYSZER SE VOLT

*Töprengés a nemzeti liberalizmus létéről és esélyeiről**(1) Nemzeti liberalizmus*

Horváth Csaba és Techet Péter eszmefuttatása,¹ ha jól értem, voltaképpen javaslat arra: gondoljuk át egy nemzeti liberális politikai világnézet eszmei lehetőségét a mai magyar kontextusban. A szerzők úgy vélik, ez a lehetőség megvan. Nagyon elegánsan és számomra rokonszenvesen kifejezetten hangsúlyt fektetnek arra, hogy ennek a lehetőségnek ne (csak) önmagáért tulajdonítsanak jelentőséget, hanem igyekezzenek a magyar politika egésze felől nézve is értékesnek bemutatni. Szerintük egy ilyen világnézet gyógyító, terápiás pozíció, mivel rossz, téves, ártalmas ellentéteket hidal át vagy szüntet meg. Elsősorban azt, hogy a baloldaltól a jobboldalnak föltétlenül az jusson eszébe: szükségképpen nemzetellenes; a jobboldaltól pedig a baloldalnak az első gondolata az legyen, hogy az születésénél fogva érzéketlen a szabadságra és a szabadságjogokra. További érvek, hogy ez a világnézeti pozíció, ha rejtetten és szétoszolva is, de létezik az egyes pártokban, sőt a Fidesz egy bizonyos korban meglehetősen közel került ahhoz, hogy a nemzeti liberalizmus (ahogyan a szerzők értik) meghatározó vonulattá váljék benne. Így legalábbis elvi akadálya nincs annak, hogy egyszer kifejezetten erre szerveződjön valamilyen politikai erő. Mivel eleve leszögezik, e felfogás gyakorlati-pártpolitikai potenciálját nem vizsgálják, erre én sem térek ki. Bár nehéz megállni, hogy egy hümmögés erejéig ne utaljak arra: az új választási szabályok között markáns világnézeti profilú pártok létrejöttére vagy sikeres szereplésére a minimálisnál is kevesebb esély van. Így ez a vita is megmarad a platformok szintjén, lényegében a jobboldal berkein belül. Amivel, attól tartok, a már jelzett cél, azaz bizonyos ártalmas ellentétek föloldása vagy enyhítése is elérhetetlen marad. Feladatom ennél fogva olyasmi lehet, hogy az általuk fölvezetett világnézeti koherenciáját és bizonyos keretek között értett igazságát, realitását megfontoljam. Emellett valamit mondjak arról is, hogy az ígért-vágyott cél, tudniillik a magyar közéletnek tett szolgálat egy ilyen nemzeti liberális koncepciótól tényleg várható-e. A koherenciát a helyszűke miatt nem fogom külön elemezni. A nemzeti függetlenség és jogvédelem együtteseként értett liberalizmus jelentését magyar kontextusban azonban röviden kommentálom, s részben az itt elmondandó észrevételekből arra a következtetésre jutok: annyi illúzió és félreértés kötődik a két fogalomhoz, hogy kétséges egy ilyen világnézeti pozíció bármilyen értelemben vett sikere. A közjó szempontjából azonban van más előrelépési lehetőség is, végül erről szólok néhány szót.

¹ HORVÁTH Csaba – TECHET Péter: *Engedtek a negyvennyolcból. A nemzeti liberalizmus eltűnésének okai és mai megjelenésének esélyei*, Kommentár 2012/5., 95–108.

Kiindulásként a legegyszerűbb, ha röviden összefoglalom a szerzők meghatározását a nemzeti liberalizmusról. Vázlatosan: 1) nemzeti elkötelezettség, 2) egyéni és kollektív jogvédelem, 3) a kis- és középtulajdon védelme, 4) szkepszis az unióval és a globális világgal kapcsolatban (eredetileg: Habsburg-ellenesség), 5) markáns szekularizmus, 6) kurucos-kispolgári-plebejus hangulat és életérzés.

Elismerve, hogy az ilyen jellegű gondolkodás esetében az eszmetörténeti előzmények rekonstruálása nem filológiai pontosság, hanem a koherenciával és valamiféle történeti hitelességgel összefüggő meggyőzőerő kérdése, elfogadom: a nemzeti liberalizmus-sal kapcsolatban nemcsak definíciókat, hanem afféle „történeti téziseket” is föl lehet állítani. Amelyek értelemszerűen ugyanúgy konstrukciók, mint a fenti meghatározás, de ugyanúgy nem nélkülözhetik a valószerűséget, a történelmi hitelességet. A szerzők szerint két tézis tartozik a nemzeti liberalizmus történetéhez: az egyik, hogy 1848 ennek a jegyében „történt meg”, a másik szerint viszont az 1905-ös kompromisszum fővállalói ebből „engedtek”, s ezzel a nemzeti liberális eszme (lásd a fenti meghatározást) tényleges politikai erejét nagyjából meg is semmisítették.

(2) Polgári múlt

Kezdjük az első tézissel (1848) és a 3)-as ismérével! A szerzők szerint a nemzeti liberalizmus (kis)polgári világnézet. Azt azonban ők is tudván tudják, s le is írják, hogy szociológiai értelemben 1848-ban ilyen bázis nem létezett.² Sőt később sem. Ami Magyarországon polgári volt vagy lett, az túlnyomórészt vagy nem volt nemzeti (bár vannak jelentős kivételek, elsősorban a később elcsatolt területek nagyvárosaiban, Pozsonytól Kassán át Nagyváradig, Kolozsvárig), vagy túlzottan is az volt. Azaz viharos tempóban asszimilálódott – főként a németek, a szlovákok és a zsidók –, de nem valamiféle újszerű, polgári, hanem a hagyományos, nemesi-dzsentri nemzeteszméhez vagy inkább életfelfogáshoz (erről lásd a következő pontot). 1848-ban a nemzeti liberalizmus nemesi világnézet, hiszen mi egyéb is lehetett volna? Lehet, hogy Antall József mégsem tévedett, szemben azzal, amit a szerzők róla állítanak, amikor ezt a nemesi hagyományt látta történelmi realitásnak, *ha már valamit?* Ennélfogva kis- és középtulajdonosi attitűdökkel, piac- és vállalkozóbarátsággal összekötni 1848-at³ elég képtelenül hangzik. Sem Kossuthnak, sem Petőfinek nem sok köze volt a polgársághoz, holott náluk emblematikusabb nemzeti liberálist elképzelni is nehéz (minden egyéb ismerv stimmel ugyanis, kvintesszenciálisan Petőfinél).

² *Uo.*, 96.

³ *Uo.*, 99.

(3) Nemzeti elkötelezettség és birodalmi tudat

A szerzők okfejtésében kulcskérdés 1905, s vele együtt a 1) nemzeti elkötelezettség és 4) birodalom-ellenesség kapcsolata. Bár nem vagyok olyan mértékben elítélő a kiegyezés-kori Magyarországgal kapcsolatban, mint a magyar politikai irodalom nagyjainak zöme Hamvástól Szekfűig, Bibótól Jásziig (közelebb áll hozzám Halász Gábor magyar viktoriánus-felfogása), hajlok arra, hogy elfogadjam – ha nem is a hazugság, de – az illúzió téziséit. Ez arról szól, hogy a Szabadelvű Párt elvtelen kompromisszumot kötött, azt hazudva, Magyarország függetlenné vált, holott nem; miközben (pace Bibó) a '48-as ellenzék a függetlenséget óhajtotta, miközben tudta, hogy az lehetetlenség. Horváth Csaba és Tschet Péter mindenképpen adós azzal, hogy erről az igen erős téziszről, akár annak gyöngébb, illúzióra utaló formájáról valamit mondjon: arról tehát, hogy 1848-at nem 1905-ben, hanem már 1867-ben elárulták.

Sőt szerintem még ennél is tovább mehetünk, odáig, amit Bibó nem vállalna be, Szekfű viszont igen, Kemény és Széchenyi nyomdokain: már 1848 is tévedés volt, de legalábbis illúzió. Már 1848-ban is tudni lehetett, hogy a történelmi Magyarország pre-modern konstrukció, s történelmünk legnagyobb kérdése, hogy lehet-e belőle modern birodalmat (jó, nevezzük uniónak vagy föderációnak) csinálni. A nemzeti függetlenség vagy elkötelezettség, vagyis az 1) pont valójában kibékíthetetlen ellentétben van a Habsburg-ellenességgel, vagyis a 4)-es ponttal – még mélyebben pedig összetartoznak, csak éppen másként, mint azt gondolni szoktuk. Ugyanis csak a birodalom képes biztosítani azt, amihez a magyar romantikusok által formába öntött magyar nemzeti érzelmek döntő többsége fűződik: a történelmi Magyarországot. Tessék elolvasni Kossuth 1848. július 11-én elmondott híres képviselőházi beszédét, az ekkoriban írt cikkeit a Pesti Hírlapban! Retorikailag ugyan jól leplezett, de egyértelmű bizonytalanság és kétségbeesés sugárzik belőlük.

Másként megfogalmazva: a magyar nemzeti öntudat (elkötelezettség), sajnos vagy nem sajnos, birodalmi, azaz imperialista. A magyar történelmi politikai nyelv *kultúr-nemzet* és *politikai nemzet* között szeretet különbséget tenni, Deákra és Eötvösre mutatva. Holott a valóság az, hogy eredeti, valódi, igazi nemzetfelfogásunk sem ez, sem az, hanem imperialista. Magyarország nem „volt”, még a történelmi sem: ami volt, az a Magyar Szent Korona Országai. Nincs ebben semmi bűn, semmi rossz, sőt: civilizációk birodalmakban keletkeznek és maradnak fenn. Eltűnni pedig éppen a törzsi érzelmek fölülkerekedtével szoktak, ami nem föltétlenül vonzó látvány és fölemelő élmény. Csakhogy ezt sem a szabadelvűek, sem a függetlenségiék nem vallották be, helyesebben csak félszívrrel: mindketten magyar birodalmat akartak, ráadásul Habsburg mintára (a császárból csináltak királyt, de úgy, hogy a király császár is maradjon). Lehetőleg úgy, hogy Bécs helyett Budapest dirigáljon Galiciától Dalmáciáig, Brnótól Brassóig. S igen, ahogy Kipling személyében van a brit imperializmusnak halhatatlan írója, a magyar imperializmusnak is van: Jókai Mór. Csak így érthető, hogyan lesz *A kőszívű ember fiainak* írójából Ferenc József laudátora. Első pillantásra árulás; valójában szoros kötelék. A magyar rebellisnek két szíve van. S mindkettő élteti.

Mivel pedig az egész Habsburg Birodalomban a magyar volt az *egyetlen* etnikailag autchtton, egységes, tudatos, vezetőképes elit, a kísérlet kis híján sikerült is. Kossuth idézett 1848-as (!) beszéde már tartalmazza ezt a szinte zsarolási kísérletet, amikor arról beszél, hogy az Ausztriai Ház fennmaradása leginkább a magyaroktól függ. Tudtán kívül Kossuth valóban itt látott igazán a jövőbe. Csak azt nem vette észre, hogy minél magyarrabb a birodalom, annál közelebb kerül a végéhez – amelyet Bécs persze igyekezett elodázni, szintén skizofrén módon. Az utolsó két akadályt a magyar „nyomulással” szemben a hadsereg és a közigazgatás felső szintje jelentette, amelyeket a Habsburgoknak sikerült mindvégig etnikailag kevertnek megtartaniuk. De Ferenc Józsefnek soha nem sikerült népei szívét úgy meghódítania, ahogy Kossuthnak a magyarokét.

Ebben a vállalkozásban, azaz a magyar imperializmus győzelemre vitelében teljes volt az összhang szabadelvűek és függetlenségek között. Talán az egyetlen dolog, amiben csehek, nagynémetek, Habsburg-osztrákok egyetértettek, éppen a magyar imperializmus iránti mély ellenszenv volt. Ezért ami 1905-ben történt, az a *kudar illúziója*, valójában viszont a magyar imperializmus győzelme. Fejérváry „darabontkormánya” (értsd: osztrák birodalmi kormánya) 1906. április 8-án lemond, de 1907. augusztus 16-án a király már szentesíti az új magyar törvényhozás döntését, amelyet a magyar birodalmi kormány terjeszt elő. Nevezetesen, hogy a vasút nyelve Horvátországban is a magyar (bár horvátul is tudni kell); egy év múlva pedig a Monarchia a magyar Szent Korona jogaira való hivatkozással (!) annektálja Bosznia-Hercegovinát, amit persze már harminc éve megszállt. Az ország mellékállású kormányzója Kállay Béni, huszonegy éven át főállásban a *közös pénzügyminiszter*; utódja az annektálást javasoló és szintén közös pénzügyminiszter gróf Burián István.

„A függetlenségért vívott harc” végül sikerre vezetett. Tragikus sikerre, Trianonban. Hiszen ekkor derült ki igazán és könyörtelenül, hogy amit a magyarok függetlenségen és nemzeti elkötelezettségen értettek, az valami egészen más volt, mint amit a románok, a csehek, a horvátok a magukén. Helyesebben volt olyan, hogy pánszlávizmus, s főként a horvát-cseh, majd később a szlovák történelmi mitológia igyekezett a magyar imperializmussal valamilyen ősi szláv birodalmi gondolatot szembeszegezni, a románok pedig vadabb pillanataikban közvetlenül nyúltak vissza a római-bizánci imperializmushoz; mindez részben magyar ihletés, úgyhogy ilyen szempontból nem voltunk sikertelenek. *Petty imperialism* – ezekkel errefelé, stílszerűen szólva, Dunát lehet rekeszteni.

Mindenesetre nem lehet magyar nemzeti liberalizmusról beszélni anélkül, hogy ezzel a valósággal szembenéznénk. Mert mit akar a nemzeti liberális? Függetlenséget? Mint az írek, katalánok, baszkok, flamandok? Kollektív jogvédelemmel? Persze azt, a negyvennyolcas hagyomány szerint, azaz önrendelkezés, polgári jogok, antiimperializmus (amire '56 ráerősít, az Európai Projektum – Brüsszel! – hányattatásai szintén); csakhogy kiegészítve a teljes Kárpát-medencével. A magyar függetlenségi, nemzeti hagyomány azért nem analóg a katalánok, skótok, walesiek, flamandok, kurdok, baszkok ügyével, mert ott mindenütt határon belüli, hangsúlyozottan etnikai függetlenségről van szó. A mi esetünkben viszont elpusztíthatatlan a birodalmi életérzés. Pánszláv hagyomány ide vagy oda, sem a cseheket, sem a szlovákokat nem rázta meg, hogy kisebbek lettek. Hogy ezzel

mit lehet ma kezdeni, s mit tud(na) vele kezdeni egy virtigli magyar nemzeti liberalizmus, arról fogalmam sincs. Abban biztos vagyok, hogy az 1848-as hagyomány mélyen tudathasadásos. Egyszerre vágyunk a függetlenségre, utáljuk a Birodalmat, és szenvedünk attól, hogy már nincs birodalmunk. Még azt is meg merem kockáztatni, hogy a Kádár-rezsim viszonylagos sikerének egyik, s egyáltalán nem mellékes titka éppen abban rejlett, hogy bizonyos értelemben Magyarország volt vagy érezhette magát a Blokk elitjének, legsikeresebb tagjának. Maga Kádár pedig egyre kevésbé a helytartó s egyre inkább Andrássy–Tisza szerepének felelt meg a nemzeti érületben, aki közvetlenül súghat tanácsot a regnáló főtitkár fülébe (ráadásul, ugyebár, királyi vadászaton). A hatvanas–hetvenes évek a birodalmi létnek a magyarok számára egyáltalán nem kellemetlen és ismeretlen emlékeit, reflexeit idézték föl és erősítették meg. A Balaton Abbázia lett.

Ám a rendszerváltás Magyarországot újra *kicsivé tette*. Igen, Párizs után Málta volt a harmadik Trianon. Csoda-e, hogy nemzeti érzelmeink az elmúlt két évtizedben kissé restauratívák?

Igaz, közben újra birodalomban élünk. Az Európai Unió azonban már túl nagy falat ahhoz, hogy mi nyeljük le: bár a miniszterelnök olykor szeret az unió iránymutatójának szerepében is tetszelegni, ez azért már inkább komikus. De pontosan jelzi, hogy a tudathasadás mint olyan, köszöni szépen, jól van.

(4) *Jogvédelem és liberalizmus*

Az egyéni és polgári jogok védelme vitathatatlanul klasszikus liberális program. A magyar közviszonyok éppen elég tennivalót adnak ezen a téren is, kiváltképpen az etatizmus nyomulása közepette, de itt is vannak kétségeim. Attól tartok, hogy a fentiekhez hasonló félreértéssel vagy illúzióval kell szembenéznünk az egyéni jogvédelem terén is.

A rendszerváltás óta és annak egyik kritikájaként gyakran hangzik el, hogy az új magyar társadalmi-gazdasági rezsim a gátlástalan magánérdek-érvényesítés terepe. Ezt a magánérdek vezérelte világot sok kritikus a kapitalizmus és a liberalizmus esszenciájának tartja, a könnyedén hivatkozott közös érv az *individualizmus* kultúrája. Ennek bírálatához nyugati balos, konzervatív-vallásos jobbos s autochton magyar harmadikutas források egyaránt bőven rendelkezésre állnak. Az új alaptörvény (bocsánat: Alaptörvény) ennek az elsőprő bírálatnak megfelelően látványosan ki kívánja egyenlíteni a *jogok* felé billent mérleget a *kötelességek* hangsúlyozásával (amelyek – poén – természetesen szintén „individualizmusban” fogantak). Ebben a környezetben legalábbis érdekes vállalkozás a szerzők jogvédelem-rehabilitációja. Úgy gondolom, van okunk egy ilyennek örülni, de csak azután, ha már szembenéztünk az említett illúzióval. A helyzet ugyanis az, hogy miközben mindenféle ideológiákat és rendszereket kárhoztatunk azokért a vélt vagy valóságos esetekért, amelyekben a magánérdek maga alá gyűri a közérdeket, a visszaélés büntetlen marad, közösségi (például a biztonsághoz fűződő) érdekek sérülnek; aközben hajlamosak vagyunk elfelejtkezni arról, hogy ezek az ideológiák és rendszerek csak azért maradhatnak fenn tartósan, mert saját viselkedésünk is hozzájuk igazodik. Könnyebb visz-

száelni közpénzzel olyan környezetben, amelyben névtelen módon ugyan tiltakozunk a korrupció ellen, de mi magunk iparszerűen adót csalunk, hálapénzt adunk, bliccelünk. Persze rendszerint jó okunk van így tenni, s ez az állam zsványsága, útonálló, inkorrekt természete és viselkedése, amivel a kör természetesen be is zárul. Időnként támad egy-egy kétharmados többség vagy egy karizmatikus politikus, aki, úgymond, „megerősíti”, újjáalkotja az államot; csakhogy annak viselkedése ettől nem lesz más, vagy éppen ettől marad olyan, mint mindig: váratlan, előrejelezhetetlen leföldrés és értelmetlen zaklatás. Így aztán a polgárok előveszik a jól bevált magánobstrukciót, megkeresik a kiskaput, újult erővel vetik magukat a járadékvadászatba, s meggyőződnek arról, hogy kizárólag magukra számíthatnak. Fölösleges jogokat védeni: a jogvédelem ugyanis közérdek, közösségi tevékenység, mivel a jog eleve föltételezi a közösséget. Amit védeni kell, s amit körömszakadtukig védeni fognak, az az egyéni érdek, az előny, a megszerzett pozíció.

Ráadásul a *kapitalizmus*, a *liberalizmus* vagy az *individualizmus* olyan fogalmak és jelenségek, amelyekre jelentésére és értelmezésére nézve legalábbis korlátozott érvényű mindaz, amit Magyarországon tapasztalunk. Biztos, hogy amit mi magánérdek-uralomnak értünk és élünk meg, az olyan individualizmus, amelynek talaján virágzó kapitalizmus és a közjóról releváns mondanivalóval rendelkező liberalizmus élhet meg, s amely ezért egyáltalán érdemes és méltó a (jog)védelemre? Ha a fentiek igazak vagy legalábbis valószínűek, akkor a válasz tagadó. A nemzeti liberalizmusból nem csak a *nemzeti*, hanem a *liberális* elemet is illúziók és téveszmék környékezik. Ha „jogvédelmet” mondunk, akkor föltételezzük, hogy a jogokat ismerik és elismerik, éspedig kölcsönösen („védelemre” azért van szükség, mert az egyik fél azokat megszegi). Ha ez a helyzet nem áll fenn, akkor nem a jogvédelem, hanem a jogok kiharcolása, kivívása van napirenden. Ennek viszont az a föltétele, hogy valamilyen kollektív akarat legyen mögötte, ahogyan annak idején az általános választójog mögött volt vagy legalábbis tapinthatóan erősödött. Enélkül a jogokért vívott harc magánügy marad, ráadásul a dolog természeténél fogva inkább ronszolja, semmint építi a közösséget. A liberalizmus politikai, azaz közösségi filozófia, világnézet. Sokan vélik azonban úgy – s ezt az álláspontot én is osztom, legalábbis egészében véve –, hogy Magyarország mint politikai közösség nincs vagy csak alig. Ennélfogva a jogvédelemléte értett liberalizmus garantáltan félreértésre és sikertelenségre van ítélve.

(5) *Kispolgárok és kurucok*

Nem egészen világos számomra, hogy a szerzők itt pontosan mit akarnak mondani. A *kuruc* jelzőt természetesen nem történelmileg használják, helyesebben a bevett keleties-elzárkózó *politikai* magatartás szinonimáját kívánják fölülvizsgálni történelmi érvekkel. Főleg arra hivatkozva, hogy a kuruc függetlenségi mozgalmak erősen protestáns ihletésűek voltak, jelentős nyugati kapcsolatokkal. Ez rendjén is van, csakhogy érthetetlen, hogyan kerül ide a kispolgár fogalma, amely bár szintén esszéisztikus, de kifejezetten *kultúr-szociológiai* fogalom (lásd még rokonait, a dzsentrit, az úri középosztályt, a lumpenproletárt, a munkásarisztokratát, a kulákat s főként: az értelmiségit), s távolról sem tekinthető a

„kuruccal” rokonértelmű kifejezésnek. Talán olyasmiről lehet szó, hogy egy eredetileg protestáns, progresszív, emancipatorikus történelmi hagyomány (jelentsen ez társadalmilag bármit is) utóbb, a 19. századtól valamiféle polgárrá, de hangsúlyozottan *kispolgárrá* (lásd még: plebejus), azaz szekularizált, szabadelvű, parlamentáris, már-már republikánus társadalmi és politikai pólussá alakult.

Attól tartok, ha ez a történet veleje, akkor az annyira stilizált, hogy a valóságot végképp nem lehet beleszuszakolni. Egy percig sem vitatom, hogy a magyar protestantizmus jelentős tényező a magyar történelem kül- és belpolitikai vonatkozásainak magyarázatában, a II. világháború végéig biztosan. Ennek *van* köze a magyar szabadelvűséghez éppúgy, mint a függetlenséghez és az etnikai nemzeti érzéshez is; ám az ellenkezőjéhez is, lásd a jakobinus mozgalmat, amely hangsúlyozottan antikatólikus, szekuláris és birodalmi volt. De mindebben a „kuruc” világ szinte irreleváns, a jelző jóformán semmilyen érdemi kapcsolatot nem jelöl.

A külpolitikai orientáció összekötése a belső konfliktusokkal – különösen a vallási ellentétekkel – szintén rázós terep. Az, hogy a *független* magyar külpolitikai tájékozódás milyen irányú volt, állandóan átrendeződő külpolitikai viszonyok függvénye volt, vajmi kevés vallási tartalommal. Rákóczi éppúgy az orosz cártól remélt segítséget, mint száznegyven évvel később Ferenc József. Bukása után Metternich éppúgy Angliában lelt menedékre, mint a fél '49-es emigráció. Van ezekben valami mély összefüggés? Aligha. Ha meg „csak” annyit akarunk állítani, hogy a függetlenségi mozgalmak irányítói igyekeztek aktív külpolitikát is folytatni, azaz nem csupán belső forrásokra támaszkodtak, akkor triviális és ennyiben érdektelen tény szögezzünk le.

S végül: kurucból nem lesz kispolgár. Vagy ha igen, akkor a fájdalmas meghasadt-ság értelmében, ahogy a magyar liberalizmus hagyományában olvastuk. Ha van magyar kispolgár (s fogadjuk el, esszéisztikus értelemben, hogy van), akkor az egyrészt féltékenyen őrködik a magánérdekein, utálja az államot, a birodalmat, a felsőbbiséget, legyen bármilyen színű (akár, bizony, magyar). Másrészt tehetetlenül sodródik a történelem hullámain, összefogásra, intellektuális tevékenységre, önvizsgálatra képtelenül. Halhatatlan alakját Szabó Magda Emerence örökíti meg. Néhány csodálatosan plasztikus sort idézek: „A második világháború után végtelen horizont tárult elé, akkorát kanyaríthatott volna magának, amekkorát akart, jó, hideg analitikus esze volt, hibátlan logikája, de nem kívánt se művelődni, se kiemelkedni, a közösség érdekében sem szándékozott utasításra vagy kampány szerint tevékenykedni, maga döntötte el, miért és kiért lépjen és mekkora lépéssel, megmaradt a komatálak és tarka macskák körében. Újságot nem olvasott, híreket nem hallgatott, azt a szót, hogy politika, nem engedte be a világába, és semmi könnyes vagy öntudatos mellézköngét nem kapott a száján, ha véletlenül azt a szót mondta ki, hogy Magyarország. Emerenc egyszemélyes birodalom egyszemélyes lakója volt, szuverénebb, mint a római pápa... [...] A népnevelők igazán életük legkínosabb perceit élték, mikor Emerenc állambölcseletét ismertette velük, szemében Horthy, Hitler, Rákosi, IV. Károly teljesen azonos volt, az a bizonyos, aki hatalmon van, parancsol és aki utasíthat bárkit bármikor bármire, mindig valami megfoghatatlan valaminek a nevében. [...] Emerenc világa kétféle embert ismert, aki seper és aki nem, aki pedig

nem seper, attól minden kitelik, és teljesen mindegy, milyen jelszavak közt vagy lobogó alatt tartja a nemzeti ünnepét.”⁴

Van tisztelnivaló Emerenben, a magyar kispolgár(asszony)ban, aki ráadásul mintha a szerzők által leírt vallási utat is követné. Eredetileg református, de gyakorlatilag vallástalan, egyetlen dolgot kivéve: magatartásában világosan fölismerhető a kegyetlen, évszázadok formálta predestinációtan, ami nála az öngyilkosságig menő függetlenségföltésig és kíméletlen sorsbeteljesítésig megy. Csak éppen ez a kispolgár borzalmas torzó, útja a semmibe vezet, s így, ha tetszik, elismerem: van benne valami a kurucból. De abból, aki bujdosik, s akire éppen ezért az ország már nem számíthat, mert neki sem számít az ország, csak maga a bujdosás. Akár kifelé, akár befelé.

(6) Civilizáció

Egyfelől nem illendő, hogy a szerzők által elmondottak kapcsán másról írjak, másfelől viszont mégis az. Nehogy az olvasóban az a benyomás keletkezzék, hogy a kritika öncélú, vagy – s ez talán még rosszabb – a nihilizmus felé mutat: Magyarországon semmi sem működik, illetve ami igen, az is fordítva. A két ellentétes illemszabály között kompromisszumot kötve rövidre fogom, és egyetlen megjegyzésre korlátozom a „pozitív” részt. Úgy gondolom, hogy minden hátrányos és előnyös történelmi örökségével együtt is a magyaroknak egyszerűen és elsősorban az tenne jót, ha az ország a közös, nagy nyugati civilizáció normáit igyekezne minél jobban a magáévá tenni, *mielőtt* (logikailag érve) a politikai világnézeti viták részletkérdéseibe belemenne. Civilizációs nevelésre van szükségünk: józan és becsületes önismeretre, erkölcsi tartásra, őszinteségre, lelki és pszichés terápiára, a jó és a rossz közötti különbség iránti érzék finomodására, az igazi érdemek elismerésére, a rossz bevallásának, megbánásának és megbocsátásának képességére, a polgártársi viszony fölértékelésére, normális hangvételre, az esztelen gyanakvás és bizalmatlanság leépítésére, a tárgyyszerűségre, a környezet tiszteletére, az öltözködni, a beszélni és a hallgatni tudásra. Ezzel nincsenek megspórolva a világnézeti viták, feloldva az értékprioritási sorrendek ütközései, összecsiszolva a különböző, egymást szinte kizáró személyes és közösségi hagyományok. De éppen azért szükséges a morális kultúránk civilizációs alapján ismét megvetni a lábunkat, hogy ezekkel a vitákkal és konfliktusokkal emberhez méltó módon nézhessünk szembe.

⁴ SZABÓ Magda: *Az ajtó*, Európa, Budapest, 2007, 108–110.

Levél jött a frontra, Sirokij, 1942. augusztus 10. (Babucs Zoltán gyűjteménye)

Neszmélyi Endre főhadnagy (középen) a 32/9. puskásszázad védelmi vonalában (Babucs Zoltán gyűjteménye)